

Sühreverdî Düşüncesinde Bilginin İmkânı ve Değeri

The Possibility and Value of Knowledge in al-Suhrawardî's Thought

Fatih Aydın

Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi Asst. Prof., Düzce University
İlahiyat Fakültesi Faculty of Theology
İslam Felsefesi Ana Bilim Dalı Department of Islamic Philosophy
Düzce | Türkiye Düzce | Turkey
fatihaydin@duzce.edu.tr orcid.org/0000-0003-0672-5822

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi Article Types | Research Article
Geliş Tarihi | 7 Ekim 2020 Received | 7 October 2020
Kabul Tarihi | 20 Aralık 2020 Accepted | 20 December 2020
Yayın Tarihi | 30 Aralık 2020 Published | 30 December 2020

Atıf | Cite as

Aydın, Fatih. "Sühreverdî Düşüncesinde Bilginin İmkânı ve Değeri [The Possibility and Value of Knowledge in al-Suhrawardî's Thought]". *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/2 (Aralık 2020), 659-680.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.4399263>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
| This article, has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright ©

Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Turkey.
<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

Sühreverdî Düşüncesinde Bilginin İmkânı ve Değeri

Öz: Bu makalede İshrâkî filozof Sühreverdî'nin bilginin mahiyeti, kaynakları ve metodolojisi hakkındaki görüşleri ve Meşşâî düşünceye yönelik eleştirileri irdelenmektedir. Ontolojisini nur metafiziği üzerine kuran Sühreverdî, bilgiyle nur arasında ilişki kurar. Ona göre her şey nurunu ve yetkinliğini Nuru'l-Envâr'dan alır. Nur, aydınlatma özelliğinden dolayı karanlıkta olan her şeyi apaçık yapar. Bilinmeyenin bilgisine ulaşmak için duyular ve akli çıkarımla başlayan bilme süreci nurlar âlemini aracısız müşâhede ile tamamlanmalıdır. Dolayısıyla bilme, zihnin duyular aracılığıyla tümel kavramlara ulaşmak için gerçekleştirdiği düşünme faaliyeti olmayıp varlıkların arındaki hakikati bilebilecek yetkinliği kazanma sürecidir. Bu yönüyle filozof, Meşşâî filozofların epistemoloji anlayışlarına karşı çıkar. Sühreverdî onların metodunu bir konu hakkında sonuca ulaşmak için önermeler arası mantıksal bağlar kurma ve kıyasa dayalı akıl yürütme yolu olarak görür. Salt akıl ve duyu aracılığıyla elde edilen bu bilgi eksiktir. Sühreverdî eşyanın hakikatine ulaşmada objeyle aracısız ilişki kurmayı hedefleyen İshrâkî bilgi metodolojisini gerekli görür. Ona göre gerçek bilgi akıl ve duyu organlarıyla değil, Tanrı'dan gelen bir nur ve iç aydınlanmaya dayanan sezgiyle elde edilir.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, Sühreverdî, Epistemoloji, İshrâk, Nur

The Possibility and Value of Knowledge in al-Suhrawardî's Thought

Abstract: This article examines the views of the Ishrâqî philosopher al-Suhrawardî on the nature, sources and methodology of knowledge and his criticisms of Peripatetic (Mashshâî) thought. al-Suhrawardî, who built his ontology on light metaphysics, establishes a relationship between knowledge and light. According to him, everything gets its light and competence from *Nūr al-Anwār*. Due to the lighting feature of the light, it makes everything in the dark obvious. In order to reach the knowledge of the unknown, the process of knowing, which begins with senses and rational inference, must be completed with the unmediated observation of the realm of lights. Therefore, knowing is not the thinking activity that the mind performs to reach universal concepts through the senses, but the process of gaining the competence to know the truth behind beings. In this respect, the philosopher opposes the understanding of the epistemology of Peripatetic philosophers. al-Suhrawardî sees their method as a way of making logical connections between propositions and reasoning based on analogy to reach a conclusion on a subject. This information obtained through pure mind and sense is incomplete. al-Suhrawardî sees the necessity of the Ishrâqî knowledge methodology aiming to establish an unmediated relationship with the object in achieving the truth of the thing. According to him, real knowledge is obtained not with the mind and sense organs, but with an intuition based on light coming from God and inner enlightenment.

Keywords: Islamic Philosophy, al-Suhrawardî, Epistemology, Illumination (Ishtârîq), Light

Giriş

Bilginin mahiyeti, kaynağı, kesinliği, bilgiye ulaşmanın imkânı, nasıl ve hangi yollarla elde edildiği gibi sorular bilgi felsefesinin temel meselelerini oluşturur. Bilgi, bilen özne (suje) ile bilinen nesne (obje) arasındaki bağ¹ olarak tarif edilmektedir. Eylemleri ve işlevleri olan insan ile insanın bağlantılı olduğu nesnelere dünyası arasındaki ilişkinin sonucunda bilginin ortaya çıktığı kabul edilmekle birlikte, ortaya çıkma keyfiyeti hakkında çeşitli yorumların olduğu bilinen bir gerçektir. Zira fitrat gereği bilmek isteyen² insanın bilgiye ulaşma çabası aynı zamanda doğruyu bulma gayreti anlamına gelip bu durum “doğrunun/bilginin” ne olduğu/mahiyeti sorununu beraberinde getirmektedir. Bu çaba insan için eşyanın hakikatini bildirecek yöntem konusunda farklı yorum ve yaklaşımların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bu makalenin amacı İslâm düşünce geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan İshrâkî felsefe geleneğinin müessisi Şihâbeddîn Yahya b. Habeş b. Emirek Sühreverdî'ye (öl. 587/1191) göre bilginin mahiyeti, kaynakları ve bilgiye ulaşma metodolojisi hakkında ileri sürdüğü görüşleri irdeleyip bilgi felsefesi açısından Meşşâî düşünceye getirdiği eleştirileri, kendi açtığı çığırda bilgiye ulaşmanın yöntemi konusunda sunduğu alternatif yaklaşımı ortaya koymaktır. Zira Sühreverdî tarafından kurulmuş İshrâkîlik, Meşşâî düşüncenin önemini yitirmeye başladığı dönemlerde öne çıkan Meşşâîlik'le tasavvuf arasında nitelendirilebilecek farklı bir yapıya sahip, varlığa dair farklı yorumlarının yanında bilgi felsefesini de yeniden inşa etmiş kendinden sonraki düşünce geleneklerine etki düzeyi yüksek bir ekoldür.

Bu geleneğin mimarı Sühreverdî, İshrâkî geleneği köklerini eski Mısır ve İran hikmeti ve Grek felsefesine kadar giden ve İslâm sūflerinin bir kısmını kapsayan Doğru'dan Batı'ya pek çok felsefî düşünceden beslenen kadîm bir hikmet geleneği olarak takdim eder. Sühreverdî Hermes, Pythagoras, Platon (öl. M.Ö. 348), Aristo (öl. M.Ö. 348), Keyhüsrev, Feridun, Hallâc-ı Mansur (öl. 309/922), Bayezid-i Bistâmi (öl. 261/874), Zünnûn-i Mısırî (öl. 245/859) gibi düşünürlerin görüşleriyle Hermetizm, Sâbîlik, Zerdüştlük, Meşşâîlik gibi çeşitli akımlara atıfta bulunarak felsefesini inşa etmiştir.³

¹ Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992), 47-48.

² Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996), 75.

³ Mahmut Kaya, “İshrâkiyye” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 22/436.

Sühreverdî'nin Meşşâî felsefeden farklı bir yol çizmesinde onun eğitim hayatı boyunca Meşşâî gelenek dışında felsefeden tasavvufa birçok ilim halkasına dâhil olmasının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu şekilde farklı geleneklerden beslenen İshrâkî düşüncenin yöntem olarak ayırıcı özelliklerinin başında bilgiye ulaşmada akıl yürütmenin (istidlâl) yanında mistik tecrübe ve sezgisel bilgiye (keşf, zevk, hads) ayrı bir değer vermesi gelir. İshrâkîler ileri sürdüğü bu yöntemle Aristoteles'in öncülüğünde geliştirilen Meşşâî düşüncenin bilgiye ulaşmada aklı merkeze alan yöntemine önemli eleştiriler getirmişlerdir.⁴

1. Varlık-Bilgi İlişkisi

Sühreverdî'nin ontolojiden epistemolojiye kozmolojiden psikolojiye felsefesi bir bütünlük arz etmekte olup onun bilgiye dair yaklaşımını diğer alanlardan bağımsız yorumlamak mümkün değildir. Özellikle bilgiye sahip olmanın niteliğini belirleyen insanî nefsin yapısı ve onun varlık hiyerarşisindeki konumunun tespiti filozofun bilgi kuramını anlamayı sağlayacak önemli parametrelerdendir. Bu bağlam çerçevesinde ilk olarak Sühreverdî'nin tesis ettiği nur metafiziğini ve onun bilgi edinme süreciyle ilişkisini belirlemek gerekmektedir. Filozofa göre varlıkta nurdan daha açık bir şey bulunmadığından “nur” apriori bir kavram gibi tanıma gerek duymaz. Nur, apaçıklık (zuhûr) bakımından kendinden daha az açık olan tarafından idrâk edilemez, aksine kendinden başkasını apaçık eder (muzhir). Zira kendi gerçekliğinde nur olmayan bir şey, kendinde nurun bulunmasıyla apaçık olur.⁵ Nurdan başka bir şey olmayan, işrâkî ve nurunun parlaklığı güçlü ve sonsuz olan en yüce ve büyük nur Nuru'l-Envâr ise kendi dışında her şeye hükmeder her şey nurunu ve yetkinliğini O'ndan alır. Nuru'l-Envâr'a kadar uzanan Sühreverdî'nin nurlar hiyerarşisi kahr-muhabbet, işrâk-müşâhede olmak üzere iki temel kural üzerine bina edilmiştir. Nurlar hiyerarşisinde üst mertebedeki her bir nurun altında bulunan nurla etkileşimi kahr, alt mertebedeki her bir nurun ise kendi üstündeki nura olan bağlılığı muhabbetle ifade edilir. Kahr hâkimiyet anlamında, muhabbet ise daha üsttekinin boyun eğme manasındadır. Dolayısıyla üstteki her nur aşağıdaki nura hâkimdir, aşağıda olan her nur da yukarda

⁴ Eyüp Bekiryazıcı, “İshrâk Felsefesinin Oluşumunda İbn Sinâ'nın Etkisi (Ş. Sühreverdî Örneğinde)”, *Ekev Akademi Dergisi* 12/36 (2008), 147.

⁵ Sühreverdî, “Hikmetü'l-İshrâk”, *Mecmuâtü musannefâti Şeyh-i İshrâk*, nşr. Henry Corbin (Tahran: Müessesesi-i Mutaalât ve Tahkikât-ı Ferhengî, 1993), 81.

olana muhabbet halindedir. Yine üstte bulunan her bir nur mertebesi Nuru'l-Envâr'dan feyz yoluyla aldığı nuru alt mertebedekine yansıtmak suretiyle işrâk ederken alt mertebede bulunan her nur da hem doğrudan hem de üstteki nur üzerinden Nuru'l-Envâr'ı müşâhede etmektedir.⁶

Sühreverdî'nin ontoloji kuramı ve onun dayandığı nur metafiziği kısaca bu şekildedir. Onun bu yaklaşımı aynı zamanda bilgi felsefesini de belirlemektedir. Zira ona göre nurun kendine apaçık olması kendini idrak eden (derrâk) anlamında olup kendinden başkasını kendine apaçık yapma yani başkasını idrak anlamındadır. Bu durumda varlığa ait mutlak yetkinlik⁷ olan bilmek, eşyayı nura indirgemektir. Çünkü kendisi apaçık (zâhir) olan nur, aydınlatma özelliğinden dolayı başkasını da apaçık yapandır (muzhir).⁸ Karanlıkta (zulmet) olan nura ihtiyaç duyduğu gibi, bilinmeyen de bilinmeye yani apaçık olmaya ihtiyaç duyar. İşrâk ise metafizik âlemden gelen ve gerçekliğin bilinmesini sağlayan bir aydınlanma olup düşünme ve sezgi ile elde edilen bilginin hakikî kaynağı Faal Akl'ın işrâkıdır.⁹

Şeyhü'l-İşrâk'ın düşünce dünyasında doğu ve batıya yüklediği sembolik anlam varlık ve bilgi felsefesinde önemli bir yere sahiptir. Bu sembolik yaklaşım metot açısından farklılığa işaret ettiği gibi bilginin kaynağı açısından da felsefeye yeni bir boyut kazandırmıştır. Buna göre doğu, bilginin ve varoluşun kaynağını; batı ise nurlar âlemine göre karanlık maddî varlıklar âlemini ve bilginin yokluğunu ifade eder. Var olan nurdur ve “varoluş işrâkı”, doğunun en doğusundan yani Nuru'l-Envâr'dan feyezân edip kademe kademe en aşağı derece olan en batıya yani varoluş işrâkının battığı madde âleminin karanlığı içine inerek kaybolur. Varlıklar âlemi aynı zamanda nurlar hiyerarşisinin görüldüğü sahadır.¹⁰ Bundan dolayı, varlıklar derece bakımından üstteki hakikate işaret ederek ona göre misal (gölge) mesabesindedir.

Sühreverdî'nin anlam dünyasında varlık hakkında konuşabilmek bilimsel bir temellendirme yapmayı gerektirir. Ona göre varlığın hakikati olan

⁶ Sühreverdî, “Hikmetü'l-İşrâk”, 135-140.

⁷ Sühreverdî, “Kitabü'l-Meşârî ve'l-mutârahât”, *Mecmuâtu musannefâti Şeyh-i İşrâk*, nşr. Henry Corbin (Tahran: Müessesesi-i Mutalâât ve Tahkikât-ı Ferhengî, 1993), 486-487.

⁸ Halide Yenen, *Sühreverdî Felsefesinde Epistemoloji* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2007), 74.

⁹ Muhammed Ali Ebû Reyân, *Usûlü'l-Felsefeti'l-İşrâkiyye inde Şihâbeddîn es-Sühreverdî* (İskenderiye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, 1987), 326-327.

¹⁰ Seyyid Hüseyin Nasr, “Şihâbeddîn Sühreverdî Maktûl”, *İslâm Düşüncesi Tarihi*, ed. M. M. Şerif (İstanbul: İnsan Yayınları 1990), 1/417.

nurun en belirgin özelliği, kendi özünden kaynaklanması ve kendi dışındaki diğer varlıkları ışığı ile açığa çıkarmasıdır. Bu nedenle var olma nurdan pay alma ölçüsündedir. Karanlık (zulmet) ise nurdan pay almamak ve bu nedenle varlığın olmaması, bir nevi yokluk (adem) anlamındadır. Gerçek bilgi ise bütün mükemmellikleri kendinde barındıran Nuru'l-Envâr hakkında keşif ve şuhûd aracılığıyla elde edilen bilgidir.¹¹ İshrâkî huzûrî bilgi şeklinde isimlendirilen bu bilme eylemi, Nuru'l-Envâr'dan feyezân eden varlıkların ardındaki hakikati müşâhede etmek suretiyle yetkinliği kazanmadır. Bu bilme eyleminin ayırıcı özelliği varolanın işrâkla bulunduğu hal üzere bilinmesidir. İshrâk bilme ilişkisinin gerçekleşmesi için bilen ve bilinen arasındaki bilfiil bilme işlemine işaret eder.¹² Arapça'da "ışığın yükselmesi, güneşin doğması, aydınlanma ve doğu" gibi anlamları olan "şark" kelimesinden türeyen "işrâk" görüldüğü üzere bu ekolün varlık ve bilgi yaklaşımının ana kavramı olmuştur. Epistemolojik yönüyle de, bilginin içe doğması ve iç aydınlanma ile oluşan bilgi anlamında kullanılır. Aynı zamanda nefsin ilâhî nurun tecellisiyle aydınlanıp kemâle ermesi işrâkın bir neticesidir.

Bütün felsefesini bu şekilde "nur" kavramı üzerine inşa eden Şeyhü'l-İshrâk, insan nefsinin Nurlar Nuru'nun nurlarından biri kabul eder; onu kendi gerçekliğinde soyut (mücerret) nur olduğundan dolayı kendini bilmesinin doğrudan olacağını iddia eder. Bu idrâk bizzat nefsin kendisiyle olup bu farkındalık şuurla açıklanır. İnsanın diğer uzuvları bedeninin parçalarıdır. Bedenine ait bilgi bedeninin parçalarını bilmeye bağlıdır. Ancak nefsin bilinmesinde böyle bir durum söz konusu değildir. Bedenin organları sürekli değişse de nefis hep aynı kalır ve kişideki "benlik" tasavvuru sürekli olur.¹³ İnsanî türün ilkesi olan kâhir nurun kendi karanlığını idrâk etmesinden beden, nurunu idrâk etmesinden de nefis meydana gelir. İnsanın bedenini idare eden bu nura nur-u isfehbed (komutan nur) denir.¹⁴ Onun nurlar hiyerarşisine göre her bir nur kendisinden üstteki

¹¹ Ebü'l-Fütuh Şihabeddin Yahyâ b. Habeş b. Emircek Sühreverdî, "Hikmetü'l-İshrâk", *The Philosophy of Illumination*, ed. John Walbridge – Hossein Ziyai (Utah: Brigham Young University Press, 1999), 26-28.

¹² Yenen, *Sühreverdî Felsefesinde Epistemoloji*, 90.

¹³ Sühreverdî, "Hikmetü'l-İshrâk", 80; Sühreverdî, "Bustânu'l-kulûb", *Mecmuâtü musannefâti Şeyh-i İshrâk*, nşr. Henry Corbin (Tahran: Müessesesi-i Mutalâât ve Tahkikât-ı Ferhengî, 1993), 364; Sühreverdî, "Pertevnâme", *Mecmuâtü musannefâti Şeyh-i İshrâk*, nşr. Henry Corbin (Tahran: Müessesesi-i Mutalâât ve Tahkikât-ı Ferhengî, 1993), 23.

¹⁴ A. Kamil Cihan, "Sühreverdî ve İshrâkîlik", *İslam Felsefesi*, ed. M. Cüneyt Kaya (İstanbul: İsam Yayınları, 2013), 415.

nuru müşâhede ettiği gibi alttaki nuru da aydınlatmaktadır. Dolayısıyla her biri birbirini idrâk etme ve aydınlatma gibi özelliklere sahiptir. Bir nur kendisinden aşağıda olan nuru aydınlattığında arada bir engel kalmamakta, doğrudan idrâk gerçekleşmektedir. Bu durumda nurlar hiyerarşisinde idrâk ve aydınlatma süreci aynı zamanda bilgiye ulaşma süreci olarak da anılabilir.

Nuru'l-Envâr'dan doğan bir nur olan nefis ile Nuru'l-Envâr arasında güçlü bir bağ kuran Sühreverdî bilgide ulaşılmak istenen nihaî gayenin mârifetullah olduğuna vurgu yapar.

Mârifet, kalbe atılan bir nurla iç aydınlığa kavuşma hali, akıl ve naklin dışında vasıtasız elde edilen bilgidir.¹⁵ Bu bilgi sayesinde çokluktan bir olana, ârız nurlardan soyut (mücerret) nurlara ve nihayet Nur'ul-Envâr'a yükselmek mümkündür. Nur'ul-Envâr'a yükselmenin yani Tanrı'yı tanımanın ilk basamağı nefsi tanımaktır. Dolayısıyla Sühreverdî ilk adım olarak nefsi tanımanın gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Nefs ve onun sonradan var olduğu bilindikten (mârifet) sonra Zorunlu Varlık'ın varlığına dair burhan getirilmiş olur. Bu nedenle eski sözde (kelâmü'l-atik) denilmiştir ki "Ey insan! Kendini tanı, Rabbin tanırsın."¹⁶ Dolayısıyla mârifet Allah, insan ve âlemle ilgili kapsamlı bir bilgi olmakla beraber, âlem ve nefis hakkındaki mârifet yalnızca Allah'ı tanımanın aracı olması bakımından değerlidir.¹⁷ Görüldüğü üzere filozofun bilgi anlayışı kişinin kendini (özne) tanımaktan başlamak üzere varlıklar âlemini (nesne) Nuru'l-Envârı tanımanın aracı olarak bilmesinden ibarettir. Böyle bir yaklaşım onun psikoloji, ontoloji, kozmoloji ve epistemoloji anlayışının içiçe olduğunu göstermektedir.

2. Meşşâî Bilgi Teorisi Eleştirisi

Bilginin oluşma sürecinde bilen, bilinen ve bilgi olmak üzere üç temel unsur bulunmaktadır. Düşünce sistemlerinin bilgiye ulaşma sürecinde hakikati/gerçek bilgiyi elde ederken metodolojisini belirleyen temel sorular vardır. Bilginin ne olduğu, nasıl elde edildiği, doğruluğunun ölçütü belirleyen ilkelerin neler olduğu gibi sorulara verilen cevaplar metodolojiye dair bilgiler vermesinin yanında hakikatin mahiyeti hakkında da

¹⁵ Süleyman Uludağ, "Mârifet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/54-55.

¹⁶ Sühreverdî, "Kitabü'-Meşârî' ve'l-mutârahât", 403.

¹⁷ Uludağ, "Mârifet", 28/55.

ipucu vermektedir. Bilginin neliği hakkında değerlendirme yaparken ilk olarak bilen ve bilinenin mahiyeti ve bu ikisi arasındaki ilişkinin doğru tesis edilmesi önem arz etmektedir. Çünkü bilgi, bilen öznenin elde ettiği bir şeyin bilgisidir. Bilinen şeye ilişkin bilginin doğruluğunu ve kesinliğini bildirecek olan ise özne ile nesne arasındaki ilişkinin niteliğidir.

Şeyhü'l-İşrâk Sühreverdî bu ilişkinin niteliğini belirleyen bahsî/husûlî/istidlâlî ve zevkî/huzûrî/keşfi bilgi olmak üzere metodolojisi ve kaynakları itibariyle farklı olan iki tür bilgiden bahseder. Ona göre Meşşâî filozofların yöntem olarak benimsediği bahsî (araştırmaya dayalı/formel) bilgi idrâk edende idrâk ettiği şey hakkında bir suretin oluşması ve o suretin işaret ettiği şeyle uygunluk göstermesidir (mutâbaka). Böyle bir bilme eyleminde zihin, dış dünyadaki nesnelere uygulanabilecek tümel bir sureti soyutlayarak “kavram”a, kavramlar aracılığıyla da yargılara ulaşarak yeni bilgiler edinir.¹⁸

Bahsî bilgi metodolojisindeki mantıkî düşünme kavramsal soyutlama ile hakikati, zihnin yapısına göre yeniden düzenlemektir. Bu bilginin doğruluğunu belirleyen şey, zihinde oluşan tasavvurun dış dünyadaki gerçeklikle uyuşmasıdır. Fârâbî'nin ifadesiyle “doğru hüküm, zihinde var olduğu kabul edilen şey ile dış dünyadaki varlığın birbirine mutabık olmasıdır.”¹⁹ Sühreverdî böyle bir yaklaşıma karşı çıkararak hakikatin zihindeki tasavvurunun dış dünyadakini tam olarak karşılamayacağını iddia eder. Çünkü “bilinen” diye ifade edilen, varlığın hakikatının bizzat kendisi değil, onun zihindeki suretidir. Biz, apaçık bir şekilde müşâhede olmaksızın suretin, idrâk ettiğimiz nesneye ilişkin olduğunu kesin olarak bilemeyiz. Zihinde oluşan suret dış dünyadaki gerçekliğe uyuşmadığında idrâkimizde bulunan nesnenin öyle olduğunu, hatta bütün bilgilerimizi üzerine koyacağımız ilk bilginin kesinliğini bize bildirecek şey nedir? Sühreverdî, formel bilginin ilk bilinen vasıtasıyla kazanıldığına, ancak bu bilginin temelindeki ilk bilginin doğruluk ve kesinliği hakkında bilgi vermediğine dikkat çeker.²⁰

Sühreverdî'nin Meşşâî bilgi teorisine diğer bir eleştirisi de “tümel” kavramına yöneliktir. Zira bilgiye ulaşmak türün bütün fertlerini idrâkle

¹⁸ Sühreverdî, “Kitabü'l-Meşârî' ve'l-Mutârâhât”, 489.

¹⁹ Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan el-Fârâbî, *el-Mantık inde'l-Fârâbî: Kitâbü'l-Burhân: Şerâitu'l-Yakîn*, nşr. Macid Fahri (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1987), 20.

²⁰ Sühreverdî, “Hikmetü'l-İşrâk”, 6, 50; Halide Yenen, “Sühreverdî Üzerine Araştırmalar I-Huzûrî Bilgi”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, 15 (Mart 2009), 116.

mümkündür. Türün bütün fertlerini idrâk etmek imkânsız olduğundan dolayı eşyanın hakikatine dair kesin bilgiye ve eşyanın tam bir tanımına ulaşmak mümkün değildir.²¹ Sühreverdî'ye göre birçok şeyin öyle olması tamamının öyle olduğunu göstermez. Çünkü tamamının öyle olduğuna hükmetmek için bütünü görmek gerekir. Görülmeyen bir şeyin hükmü görülen bir şeyin hükmüne aykırı olabilir. Bu nedenle tümevarıma dayalı bir çıkarım her zaman doğru sonuçlar vermeyebilir.²² Dolayısıyla duyu verileriyle ve aklî çıkarımlarla başlayan bilme süreci varlığın ve bilginin asıl kaynağı olan nurlar âleminin aracı olmaksızın müşâhedesiyle tamamlanmalıdır.²³ Meşşâîler, bir şeyin algılanabilmesi için onun madde-den soyutlanmış olmasını şart koşarlar. Sühreverdî Meşşâîler'in iddiasının doğruluğu halinde heyûlânın doğrudan algılanması gerektiğini, fakat heyûla ancak form (sûret) kazandıktan sonra algılanabildiğinden bu yaklaşımın yanlış olduğunu iddia eder. Zira Sühreverdî'ye göre algının sebebi nur olup her şeyin sâdir olduğu ve yine döndüğü yer nurdur. Aynı zamanda bir şeyin algılanmasını mümkün kılan şey ondaki nurun kemalidir. Ayrıca Meşşâîler algılayanla (özne) algılanan şeyin (nesne) sûretinin algılama esnasında birleşip aynı şey haline geldiğini söyler. Sühreverdî'ye göre bu yanlış bir iddiadır. Çünkü algı öncesinden algı gerçekleştikten sonraya kadar nefse sûret (algılayan-algılanan) farklı şeylerdir. Algılanan şey çok ve çeşitli olsa da nefste herhangi bir değişme ya da yenilenme olmaz, o daima sabit bir güçtür. Sühreverdî'nin deyişiyle, "Algı olsun veya olmasın daima sen sensin"²⁴

3. Huzûrî Bilgi

Sühreverdî insanın bilme sürecini beden karanlığına düşen nefsin aslı vatani olan doğuya yolculuğu şeklinde değerlendirir. Hak Teala'nın büyük kelimelerinden Cebrail'in kanadının cisim âlemine düşen bir şuâi, küçük bir kelimesi olan insan nefsinin kendi âlemine yükselişi yine Cebrail'in kanat sesi olarak nitelenen bilgiye tutunmakla mümkündür. İnsan nefsi-

²¹ Yenen, "Sühreverdî Üzerine Araştırmalar I – Huzûrî Bilgi", 116.

²² Ebü'l-Fütuh Şihabeddin Yahyâ b. Habeş b. Emircek Sühreverdî, *el-Elvâhü'l-İmâdiyye Hikmet Levhaları*, çev. Ahmet Kamil Cihan vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 42.

²³ Sühreverdî, "Kitabü'l-Meşâri' ve'l-mutârahât", 199; Sühreverdî, "Kitâbü't-Telvihati'l-levhiyye ve'l-arşıyye", *Mecmuâtu musannefâti Şeyh-i İsrâk*, nşr. Henry Corbin (Tahran: Müessesesi-i Mutalaât ve Tahkikât-ı Ferhengî, 1993), 74.

²⁴ Sühreverdî, "Kitabü'l-Meşâri' ve'l-Mutârahât", 475; Mahmut Kaya, "İşrâkiyye", 22/437.

nin madde dünyasının karanlıklarında olduğunu fark etmesiyle bu süreç başlayacaktır.²⁵

Sühreverdî'ye göre bilgi elde edilişi itibariyle ikiye ayrılır. Bunlardan biri gerçekliğin vasitasız idrâk edilmesiyle kazanılan huzûrî bilgi, diğeri ise gerçekliğin suretlerle idrâk edildiği formel bilgidir.²⁶ Sühreverdî suretler aracılığıyla idrâk edilen formel bilginin mutlak hakikate ulaştırmayacağı, hakikate ve gerçek bilgiye işrâk, yani bir iç aydınlanmayla ulaşılabileceğini savunmaktadır. Buna göre akıl sayesinde insan belli bir noktaya ulaşabilir, ancak akıl gerçek hakikati kavratamaz. Çünkü aklın kavramları sınırlı olup insan bununla her zaman geçerli doğrular elde edemez. Bu doğrulara sezgi, keşf ve ilham sayesinde ulaşılabilir.²⁷ Sühreverdî bu yaklaşımıyla bahse (salt akıl yürütme) dayanan formel bilgiye eleştiri getirerek eşyanın hakikatine ulaşmada en doğru metot olarak zevkî metodu teklif etmektedir. Keşf/sezgiye dayanan bu metodun ana kavramları mükâşefe ve müşâhededir. Bu metot gerçek bilgi ve mutlak hakikate ancak derin bir sezgi ve güçlü bir ilham neticesinde ulaşılacağı ve böylelikle hakikatin bir “nur” olarak insanın gönlüne doğacağını iddia eder. Hakikat bilgisine bu şekilde ulaşmak işrâkla yani iç aydınlanmayla mümkündür. Keşfi bilgiyi işrâk ile ifade eden Sühreverdî, işrâkı doğuş esnasında hakikatlerin kavranmasını mümkün kılan vasıta, ilâhî âlemden insana/tâlibine gönderilen zevk ve huzur veren bir nur olarak görür.²⁸

Sühreverdî bu şekilde elde edilen bilgiyi “fikir ve talep olmaksızın bir emr-i aklın bir anda ilham ile husûl bulması, hatta uyku ile uyanıklık arasında perdenin kaldırılmasıyla hakikatin şüpheden uzak bir şekilde ortaya çıkması”²⁹ geçmiş ve gelecekteki tekil bir işle alâkalı gaybî bir doğuş/sezgi ile karanlıktan nura yükselerek insan ruhunda oluşan bilgi³⁰ şeklinde tarif eder. Yüce olan nurdan aşağıda olana doğru aydınlanma olan işrak epistemolojik açıdan müdrîk zât ile idrak edilen ara-

²⁵ Sühreverdî, “Âvâz Per-i Cebraîl”, *Mecmuâtü musannefâti Şeyh-i İşrâk*, nşr. Henry Corbin (Tahran: Müessesesi-i Mutalâât ve Tahkikât-ı Ferhengî, 2001), 207-223.

²⁶ Sühreverdî, “el-Meşâri ve'l-mutârahât”, 489.

²⁷ İsmail Erdoğan, “İşrâkiliğin İslam Felsefesi İçerisindeki Yeri ve Kaynakları”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003), 164.

²⁸ Sühreverdî, “As-Suhrawâdi Yahya b. Habash”, *Note of Simurgh, Islamic Philosophy*, ed. Fuad Sezgin (Frankfurt, 2000), 164.

²⁹ Yusuf Ziya Yörükân, *Şihabeddin Sühreverdî ve Nur Heykelleri*, çev. A.K. Cihan (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998), 37.

³⁰ Suhrawardî, “Lemehât”, *Three Treatises*, ed. Necefkulî Habîbî (Tahran, 1977), 126; Eyüp Bekir-yazıcı, *Şihabeddin Sühreverdî'nin Felsefesi'nde Ontoloji Problemi* (Erzurum: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 73-74.

sındaki huzûrî bir izafetten ibarettir. Bu bilgi türünün en temel kavramı ise müşâhededir. Müşâhede yüce olanı idrâk etmeyi ifade ederken işrâk mertebeye aşağıda olana yöneliktir. Sühreverdî mertebeye aşağıda olanı bilme için huzûrî işrâkî bilgi (el-ilmü'l-huzûriyyü'l-îşrâkiyyü) kavramını, yüce olanı bilme için huzûrî ittisâli şuhûdî bilgi (el-ilmü'l-huzûriyyü'l-ittisâliyyü'l-şuhûdiyye) kavramını kullanır.³¹

Bu bilgi türünde (huzûrî bilgi), nefisle obje arasında özel bir hazır bulunuş ilişkisi bulunmaktadır. Aralarında önceden olmayan bir işrâkî izâfet oluştuğu için bahsî bilgide olduğu gibi mutâbakata/zihinde suret oluşmasına ihtiyaç yoktur. Bu bilgide idrâk için engeller kalkıp nefis bilgiyi almaya hazır hale geldiğinde obje nasılsa öyle bililir.³² Huzûrî bilginin anahtar kavramlarından biri olan müşâhede için karşılıklı bulunma (mukâbele) gerekli olsa da bu, aralarında idrâke engel bir durum olmaksızın özne ile nesnenin karşılıklı bulunması anlamındadır. Aralarında engel olmadığına idrâk tamamlanmış³³ vehim neticesinde oluşan çelişkileri ortadan kaldıracak şekilde nurlar ruhu aydınlatmış olur.³⁴ Bu bilgide idrâk edilen hakkında kesinliği veren o şeyin müşâhede edilmesi neticesinde ortaya çıkan sezgidir.

Sühreverdî her ne kadar müşâhedeği görme eylemi üzerinden tarif etse de bu iki görme şeklinin birbirinden farklı olduğunu ifade eder. Nitekim görme aydınlanan bir nesne ile sağlıklı gözün engel olmadan karşılıklı bulunmasıdır (mukâbele). Görme eyleminde karşılıklı bulunma gerekli iken, müşâhede de idrâke engel olan perdelerin ortadan kaldırılması gereklidir. Görme eyleminde görenin de görülenin de ışığı (nuru) olmalıdır. Görenin ışığı kendinden değilse ışığın ana kaynağı ile arasında fazla yakınlık olması onun ışık kaynağını görmesini engelleyecek perde olur. Fazla uzak olması da gözümüzü kapattığımızda dışardan gelen ışık olmadığı yani aydınlanmadığından dolayı göremememiz gibi karşılıklı bulunmanın (mukâbele) azlığı sebebiyle perde olur. Bu durumda görme eyleminin olabilmesi için gören ve görülen arasında perdenin yokluğu yeterlidir. Göz aydınlanmış nesneyle karşı karşıya geldiğinde görülen

³¹ Sühreverdî, "Hikmetü'l-İşrâk", 140; Sühreverdî, "Kitabü'l-Meşâri' ve'l-mutârahât", 487.

³² Sühreverdî, "Kitabü'l-Meşâri' ve'l-Mutârahât", 489; Yenen, "Sühreverdî Üzerine Araştırmalar I: Huzûrî Bilgi", 122.

³³ Sühreverdî, "Hikmetü'l-İşrâk", 134.

³⁴ Fatih Aydın, "İşrâkîlik, Sühreverdî ve Takipçileri", *İslam Felsefesi*, ed. İsmail Erdoğan, Enver Demirpolat (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2018), 182.

nesneye dair işrâkî huzûrî bilgi oluşmaktadır.³⁵ Görme eylemi göz sayesinde olsa da aslında gören soyut (mücerret) nur olan nefstir. Nefs görme gücü üstünde işrâkî vasıtasıyla görülen nesnelere suretlerini değil, gören gözün karşısında görülen nesneyi idrâk eder ki bu huzûrî işrâkî bilme eylemidir.³⁶ Dolayısıyla kendisiyle bilineni gösterecek bir surete ihtiyaç olmaz. Zira bilgi ile bilginin nesnesi aynıdır. Böyle bir bilme eyleminde bilinen tekildir. Bu nedenle huzûrî işrâkî bilme duyu verileri ile ulaşılan bilme etkinliği neticesinde tümel kavramlara ulaşma faaliyeti olan nazarî araştırma (bahs) ile ulaşılabilecek bir yetkinlik olmayıp, eşyayı bulduğu hal üzere bilip varoluşsal işrâkta feyezân eden varlıkların ardındaki hakikati müşâhede edebilecek yetkinliği kazanma sürecidir.³⁷

Sühreverdî felsefesinin temel kavramlarından biri olan soyut (mücerred) nur onun bilgi düşüncesini temellendirme açısından önemlidir. Soyut nur kendisinde bir yön bulunmayan, cisme mahal olmayıp cisme ilişkin hiçbir niteliği olmayan zâtî nurdur. O, kendi gerçekliğinde apaçıktır (zâhir). Kendisi için apaçık zâtı olan her şey, kendi zâtını idrâk eder. Güneşin ışığının güneşle bulunmasında olduğu gibi ışık verenle ışığı alan arasında perde kalktığı anda aydınlanma meydana gelir.³⁸ Bu şekilde âlem Nuru'l-Envâr'ın işrâkî ve feyzi neticesinde ortaya çıkmakta, nefste de feyizlenme neticesinde sekine oluşur. Çünkü insan riyâzî bir arınmayla, bedenî lezzetlerden uzaklaştığında akıl ve nazarla ulaşılamayacak olan hakikatin bilgisine ulaşır ve ilâhî nur kendinde tecelli etmeye başlar. Soyut nurlardan biri olan nefsin (ruhun) Allah'ı müşâhedesini, O'ndan bilgi alması mümkündür.³⁹ Bunu "bârika" kavramıyla açıklayan Sühreverdî işrâkî nurun parlaması olarak kabul ettiği bu kavramla insanın bütün ilimlerle ilişkisinin kesildiğinde ortaya çıkan soyut, kuşatıcı ve devamlı akan bir nuru kasteder.⁴⁰

Sühreverdî her ne kadar keşfî bilgiyi epistemolojisinin ana unsuru olarak belirlese de nazar ve istidlale dayanan Meşşâîler'in metodunu bütün bütün inkar etmez. Ona göre bahsî ve zevkî (teellüh) yöntemler birlikte

³⁵ Sühreverdî, "Hikmetü'l-İşrâk", 96-97, 150; Sühreverdî, "Kitabü'l-Meşârî ve'l-Mutârâhât", 486-487.

³⁶ Sühreverdî, "Hikmetü'l-İşrâk", 139-140.

³⁷ Yenen, "Sühreverdî Üzerine Araştırmalar I: Huzûrî Bilgi", 115.

³⁸ Sühreverdî, "Hikmetü'l-İşrâk", 79-83, 91-92.

³⁹ Eyüp Bekiryazıcı, "Burhandan Keşf'e Yöneliş ya da Sühreverdî'de Bilginin Kaynağı Problemi", *Ekev Akademi Dergisi* 13/38 (2009), 103-114.

⁴⁰ Adem Çatak, "Yahya b. Habeş es-Sühreverdî'de Marifet Anlayışı", *Turkish Studies* 10 (2015), 303.

kullanılmalıdır. Ancak nazar ve keşf yoluyla ulaşılan bilgilerin kıymetlerini doğru belirlemek gerekir. Zevkî hikmeti (teellüh) esas alan kimse bahs gücünü elde etmediği takdirde eksik olduğu gibi bahsî hikmete sahip olup da müşâhede yoluyla varlığın hakikatini idrâk etmemek de bir eksikliklerdir.⁴¹ Eşyayı bilmek için araştırma/bahsî bilgi gerekli olsa da varlığı bütün yönleriyle tanımak için yeterli değildir. Bu nedenle bahsî bilginin evrensel geçerliliği sorgulanmalıdır.⁴² Çünkü bir şeyi bilmek onu bulunduğu hal üzere bilmektir. Bu idrâk ise nefsin arınma ve tecerrüdü/soyutlanması suretiyle şuhûdî ilmi kazanıp kendini ve dolayısıyla bilineni hazır kılmakla mümkündür.⁴³ Zira aslanan işrâka dayalı bilgidir. Çünkü bu bilgi gerçeğin tam bilgisine ulaşmayı ifade eder. Sühreverdî'ye göre işrâka dayalı, iç aydınlanmayla bilgiye ulaşan kimse bahsî nazar ve istidlal yoluyla bilgiye ulaşan kimseye oranla hakikate daha yakın bilgilere sahiptir. Bu açıdan bakıldığında filozofumuza göre nazar ve istidlal yoluyla hakikate ulaşma metodunu benimsemiş Aristoteles bile, keşfi bilgiye yani gerçek bilgiye ulaşmamıştır.⁴⁴ Bununla birlikte her ne kadar bahsî metotla elde edilmiş bilgiler üzerine kurulan felsefî yaklaşımlar hakikati kavratamazsa da, felsefî eğitim yönü eksik olan mistik tecrübe de zamanla yozlaşabilir.⁴⁵

Şehrezûrî üstadı Sühreverdî'nin zevkî ve bahsî hikmet tasnifine şu şekilde açıklık getirmektedir. Zevkî hikmet yüce olanın himmet ve yardımıyla karanlık (zulmânî) âlemden uzak durup yüce (ruhânî) âlemleri müşâhedeyle arzulayan, nefsin mücâhede ve ulvî düşüncelerle terbiye eden ilâhî yolun yolcusunun şâhit olduğu hikmettir. Bu hikmet sayesinde insan kendini tanıyıp Rabbini aklıyla idrâk edecektir. Böyle bir makama erişen insanlar az olup, onlar "râsîh" olarak isimlendirilir. Bahsî hikmet ise Sühreverdî'nin *el-Meşâri'* ve *l-Mutarahât'*ta veciz ifadelerle esaslarını sağlamaştırdığı önceki ve sonrakilerin araştırmalarından yararlanarak kadîm bilgelerin inançlarını kuvvetlendirdiği hikmettir. Onu anlamak ve sırlarına vâkıf olmak, onun belirlediği yola girmeyenler için zordur, zira

⁴¹ Sühreverdî, "Kitabü'l-Meşâri' ve'l-mutârahât", 361.

⁴² Halide Yenen, "Sühreverdî Üzerine Araştırmalar II - Formel Bilgi", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları* 16 (Ekim 2009), 80.

⁴³ Henry Corbin, *İslam Felsefesi Tarihi*, çev. Hüseyin Hatemi (İstanbul: İletişim Yayınları, 1986), 206-207.

⁴⁴ Sühreverdî, "Kitâbü't-Telvihati'l-levhiyye ve'l-'arşıyye", 10-11; Şemseddin eş-Şehrezûrî, *Târîhu'l-hükemâ Nüzhetü'l-ervâh ve ravzatü'l-efrâh*, thk. Abdülkerim Ebû Şüveyrib (Trablus: Cem'iyyetü'd-da'veti'l-İslâmî, 1988), 375-376.

⁴⁵ Yenen, *Sühreverdî Felsefesinde Epistemoloji*, 9.

o, hikmetini, keşif üzerine kurmuştur. (...) Onun kitabını ve rumuzlarını anlama da nefsi bilmeye bağlıdır.⁴⁶

Sonuç olarak ilmî hayatının ilk dönemlerinde Meşşâî felsefeye ve metoduna büyük önem veren ve hatta onların yöntemlerine göre eserler kaleme aldığını ifade eden⁴⁷ Sühreverdî bahsî metodun işrâk felsefesinin anlaşılması için zihinsel bir hazırlık oluşturmasını hedeflemekte; ancak bilginin kaynağı ve mahiyeti konusunda Meşşâî filozofların görüşlerine karşı çıkmaktadır. Filozofa göre Meşşâîler'in bilgiye ulaşmada en güvenilir yol olarak nitelendirdiği bahsî hikmet bir konunun mahiyetini belirlemek için ya da sonuca ulaşmak için önermeler arası mantıksal bağlar kurmak ve kıyasa dayalı akıl yürütme yoludur. Zira Meşşâî düşüncede bilgi, duyu yoluyla zihinde tümel bir sureti elde edilen verilerin tasavvur ve tasdik gibi mantık süreçlerinden geçerek tümevarım ve burhan yoluyla gerçekliğine dair hüküm verilen bilgidir. Sühreverdî hakikatin nazar ve istidlal yoluyla bilinebileceği şeklindeki bu yaklaşıma karşı çıkararak bilgiye ulaşmada akıl ve duyu yoluyla edinilen bilgileri eksik görmektedir. Zira nazar ve istidlal yoluyla ancak eşyanın vasıfları bilinebilir, bu bilgi bize eşyanın ne olduğunu vermez. Eşyanın hakikatini anlamanın yolu ancak mükâşefe, yani keşfe dayanan bilgidir. Bu durumda gerçek bilgi akıl ve duyu organlarıyla değil, Tanrı'dan gelen bir nur, iç aydınlanmayla (işrâk) elde edilen bilgidir.

4. Huzûrî Bilgiye Ulaşmanın Pratik Yönü Olarak Riyâzet

Sühreverdî düşüncesinde bilgiye ulaşmada akıl ve duylardan ziyade zevk (keşf) ve sezgi esastır. Böyle bir bilgiye ulaşma sürecinde filozof ruh eğitimine büyük önem vermiştir. Zira gerçek/huzûrî bilgiye ulaşma sürecinin ana unsurlarından biri ahlâk olup, bu da nefsi eğitmek ve ahlâkî kazanımlarla donanmakla mümkündür. Bu yaklaşımın temel parametrelerinden biri de riyâzettir. Riyâzet, insan nefsinin bedenî güçlerini terbiye etmesi sonucu erdemleri kazanması ve nurlar âlemini müşâhedeye hazır hale gelmesi anlamına gelir. Nefsin bedenî bağlardan sıyrılması aynı zamanda kendini ve Rabbin tanıma sürecinin başlamasını beraberinde getirmektedir. İnsan riyâzet yoluyla yetkinleşmeye başladığında bilgi düzeyi (mârifeti) de artmış olacaktır. Böyle bir ahlâkî arınma süreci mârifeti

⁴⁶ Şemseddin Muhammed eş-Şehrezûrî, *Târîhu'l-hükemâ Nüzhetü'l-ervâh ve ravzatü'l-efrâh*, thk. Abdülkerim Ebû Şüveyrib (Trablus: Cem'iyetü'd-da'veti'l-İslâmî, 1988), 375-376.

⁴⁷ Sühreverdî, "Hikmetü'l-İşrâk", 10; Aydın, "İşrâkîlik, Sühreverdî ve Takipçileri", 179.

kazanma süreci olarak değerlendirilebilir. Zira hakikate ulaşma yolculuğunun gayesi insanın kendini ve Rabbini tanımasıdır. (ma'rifetullah) Ancak insan kendini tanıma çabası ölçüsünde Rabbini tanıyabilir. Sühreverdî bir kimsenin kendini tanımadan Rabbini tanıma çabasını yüksek bir yere vasıtasız çıkmaya çalışması gibi neticesi imkânsız bir çaba olarak görür.⁴⁸ Nefs ancak bedeni bağlardan kurtulmasıyla nurlar âlemine yönelip, işrâka hazır hale gelir ve böylece eşyanın sırrına vâkıf olur.⁴⁹

Sühreverdî keşfi bilgiye hazır hale gelme sürecinde gerekli gördüğü riyâzetle birlikte bahsî bilginin elde edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Nitekim insan akli ve duyu organlarıyla birlikte bilgiyi elde edebilmektedir. Ancak insan gerçek bilgiye ulaşmak için bedenî ve maddî unsurlardan soyutlanması gerekmektedir. Dolayısıyla Sühreverdî'ye göre insan sadece duysal ve aklî bilgilerle yetinmemeli, bedenî ve dünyevî bağlarla ilgisi- ni kesmeli, kendisini semâvî sırlara ulaştırmalıdır. Ona göre keşfi bilgiye ulaşmak isteyen kimse Allah'ı huşû ile zikrederek, yüce (kudsî) âlemi düşünerek yemeği azaltmalı, şehevî isteklerden uzak durmalı seher vakitlerinde Allah'a ihlâsla yönelmelidir. Bunlara dikkat eden kimse şimşek gibi parlayan bir nurla sezgisel bilgiye ulaşabilecek, kendini bedenî bağlardan soyutlamak suretiyle yüce âlemlerde ulvî lezzetleri tadarak hakikatin bilgisine ulaşacak⁵⁰ elde ettiği bu bilgi aynı zamanda gerçek mutluluğa ulaşmasını da sağlayacaktır.

Sühreverdî insanın nurlanıp aydınlanmasını şu şekilde örneklendirir: Kızgın demir ateşin etkisiyle ateşe benzer. Nefs de böyle bir kudsî cevher olup aydınlanma elbisesini giydiğinde onunla tesirlenir ve fiiller yapar. Onun işaretiyle işaret ettiği şey meydana gelir.⁵¹ Ancak nefsin nurlar âlemini idrak edebilmesi için kendisiyle nurlar âlemi arasındaki cismânî bağlardan kurtulması gerekir. Riyâzet yoluyla kendini ve diğer nurları idrâk etmeye hazırlayan komutan nur (nur-u isfehbed) hazırlığın derecesi nispetinde nurları idrâk eder. Hazırlık ise bilen öznenin kendini bedenî ilişkilerden arındırması yani tecerrüt yoluyla olur. Tecerrüt ise nefsin bedenî ilişkileri bırakmasıyla gerçekleşir.⁵² Zira nefis bedenî bağları ve meşguliyetleri terkettiğinde Rabbini ve ruhânî gerçeklikleri müşâhede

⁴⁸ Sühreverdî, "Bustânu'l-kulûb", 374-377.

⁴⁹ Sühreverdî, "Kitâbü't-Telvihati'l-levhiyye ve'l-'arşıyye", 135.

⁵⁰ Bekiryazıcı, "Burhandan Keşf'e Yöneliş ya da Sühreverdî'de Bilginin Kaynağı Problemi", 106.

⁵¹ Sühreverdî, "Hikmetü'l-işrâk", 3; Sühreverdî, "Kitâbü'l-Meşâri' ve'l-'mutarahât", 504.

⁵² Sühreverdî, "Kitâbü't-Telvihati'l-levhiyye ve'l-'arşıyye", 113.

etmeye başlar.⁵³ Bunun için riyâzet yoluyla yetkinleşme sürecinde insan ahlâkî olarak şehvet ve öfke gücünü kontrol altında tutması gerekir. Nefste muhabbetin bedendeki yansıması şehvet, kahrın yansıması da öfke gücüdür. Nefs, muhabbetini cismânî lezzetler yerine aklî lezzetlere ulaşmak için nur âlemine yönelmeli, öfke gücünü de kendini nurlar âleminden uzaklaştıran beden güçlerine yönelmelidir. Zira gerçek lezzetlerin imgesi mesabesinde olan duyulara ait lezzetler, nurlar âlemini müşâhedeyi engeller.⁵⁴

Akıl ve duyuların yanında ruh eğitiminin önemini özellikle vurgulayan Sühreverdî bilgiye ulaşmanın adımlarından biri olarak nefsin ve bedenin terbiye edilmesini işaret eder. Sühreverdî tecerrüt, zikir ve riyâzetle melekût âlemine yönelen tâlibe şimşeğin çakması gibi nurun ulaştığı, güneşin parlamasından daha çok aydınlandığını belirtir. Bu şimşekler (burûk) ve nurlar kudsî âlemden gelen mücerred kudsî şualardır ve ruhları aydınlanmış kimselerde istedikleri zaman nurlar âlemine yükselecekleri bir meleke oluşturur. Kendisi de nurlar âleminden olan nefse gelen ilâhî şimşekler (bârik-i ilâhî) ona şurûk elbisesi giydirmektedir.⁵⁵

Sühreverdî *Hikmetü'l-İşrâk*'ta keşfî bilginin elde edilme sürecinde riyâzetin ilkelerini de verir. Buna göre bilgide yetkinleşmek isteyen kimse, kendini süflî âleme çeken faydasız şeylerle bağını kesmelidir. *Hikmetü'l-İşrâk*'ı okumadan önce yemeği azaltmalı, kırk gün hayvan eti yememeli, ilmî ve amelî hikmeti tahkik etmeli, Allah'ın nurunu düşünmelidir. Riyâzet usûlü şöyle olmalıdır: Kırk gün riyâzete girmek isteyen kişi ilk olarak bedenindeki ihtiyaç fazlasını atmalı, ondan sonra halveti tek amacı yapana kadar dış dünya ile bağını kesmeli; karanlık küçük bir odada, ses-ten ve meşguliyetlerden uzak bir şekilde az ama besleyici gıdalarla beslenmeli, akşama kadar oruç tutmalıdır. Geceleri riyâzetine uygun olarak yiyeceklerinden bir lokma azaltmalı, hoş kokular kullanılmalı; gece ve gündüz kalp ve dille Allah'ı zikretmelidir. Böylelikle kişide “Berk”, “Tams”, ve “Hark” gibi haller ortaya çıkar, kırk günlük riyâzetin sonunda kendisine bazı nurlar ve sırlar görünür. Bu adımlar uygulandıktan sonra *Hikmetü'l-İşrâk*'ın sırlarını bilmek ve remizlerini çözmek gerekir.⁵⁶ Böyle zahmetli

⁵³ Sühreverdî, “Kitâbü'l-Meşâri' ve'l-mutarahât”, 426.

⁵⁴ Sühreverdî, “Hikmetü'l-İşrâk”, 133-134, 145-146.

⁵⁵ Yenen, “Sühreverdî Üzerine Araştırmalar I Huzûrî Bilgi”, 127.

⁵⁶ Şemseddin Muhammed Şehrezûrî, *Şerhu Hikmeti'l-İşrâk*, thk. Hüseyin Ziyâî (Tahran: Müesses-e-i Mutaalât ve Tahkikat-ı Ferhengi, 1993), 600-601; Fatih Aydın, “Şehrezûrî Düşüncesinde İnsanı Nefsini Yetkinliği”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3/4 (Aralık 2014), 788.

bir riyâzetin sonunda kişi, bedenî kirlerden arınıp güzel vasıflarla donanmak suretiyle mârifetullah makamlarını aşar. Bu ilkelere riayet edenler bu kitaba başlayabilir önceki ve sonraki filozofların bilgilerinin olmadığı pek çok şeyi öğrenir. Görünen o ki Sühreverdî'ye göre burhânî bilgi hakikate ulaşma konusunda yetersiz olup, gerçek bilgi ancak içe doğuşla ulaşılan bilgidir. Bunun için de riyâzete dayalı terbiye ile bedenî bağlardan sıyrılarak nurlar âlemine ulaşmak gerekir. Zira Müslüman sûfiler ve bedenlerinden tecerrüt edenler hikmet ehlinin yolunu tutup nurun aslına ulaşmış, müteellih bilginin ulaştığı bilgilere erişmişlerdir. Bunu onlara kolaylaştıran yöntem sürekli zikir, hareket ve duyu algılarını terk, zâviyede oturma, bu âleme çekecek bütün düşüncelerden arınma, ibadet, özellikle gece namazına/ibadetına devam etme ve oruçtur. Bu yolda, geceleri Kur'an okumak, nur âlemine münasip fikirleri düşünmek, hoş nağmeleri ve zeki bir vâizin sohbetini dinlemek de fayda veren şeylerdendir.⁵⁷

Şehrezûrî Nüzhetü'l-ervâh isimli eserinde üstadı Sühreverdî'nin riyâzetini şöyle anlatır: "O, filozofların makamlarının zirvesine, velîlerin mükâşefelerinin son noktasına ulaşmıştır. Amelî hikmet bakımından ilkerdendir (es-sâbikune'l-evvelün). Onun riyâzetini uygulama noktasında kendi döneminin insanları âciz kalmışlardır. Haftada bir kez iftar eder, yiyeceği elli dirhemi geçmezdi. Dünyaya ehemmiyet vermeyip iltifat etmez, yiyeceğine ve giyeceğine önem vermezdi. Bazen ceket giyinir, başlığı uzun ve kırmızı olur, bazen de başına yamalı bir hırka parçası örterdi. Sûfî kıyafetine girdiği zamanlar da olurdu. Çoğu zaman aç kalarak sabaha kadar ibadetle ve ilâhî âlemleri tefekkürle vaktini geçirirdi. Halkın kendisine ilgisine iltifat etmez, çoğu zaman susmayı tercih ederek kendi nefsiyle meşgul olurdu."⁵⁸

Sühreverdî'ye göre gerçek bilge ulvî gerçeklikler hakkında zevkî hikmete ve teellühe sahip olan kimsedir.⁵⁹ Teellüh, çile ve ahlakî arınmada en yüksek düzeye ulaşma⁶⁰ anlamlarına gelip mârifetullaha ulaşma sürecini ifade eder. Müteellih filozof ise duyusal âlemden yola çıkarak metafiziksel âleme dair bilgisi olan kimsedir. Böyle bir makama erişen kimseye "hakîm-i ilâhî" denir. Sühreverdî eşyanın hakikatine ulaşmada nazar ve

⁵⁷ Sühreverdî, "Kitâbü't-Telvihati'l-levhiyye ve'l-'arşıyye", 113; Cihan, "Sühreverdî ve İshrâkîlik"; 406.

⁵⁸ Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-ervâh*, 378.

⁵⁹ Sühreverdî, *Kitâbü'l-Meşâri'* ve'l-mutârahât, 199; "Kitâbü't-Telvihati'l-levhiyye ve'l-'arşıyye", 74.

⁶⁰ Kaya, "İshrâkiyye", 435.

araştırmaya dayanan “bahs”, ile kulluk, çile çekme ve ahlakî arınmada en yüksek düzeye ulaşmayı ifade eden “teellüh”ün birbirini tamamlaması gerektiğini vurgular. Nitekim o, kavramsal soyutlamayla ulaşılan bahsî bilgiye dayanan felsefenin eşyanın hakikatinin kavranmasında yetersiz kalacağına dikkat çekerken diğer taraftan felsefeyle temellendirilmeyen sezginin yozlaşabileceğini vurgular. Dolayısıyla asıl bilge bahs ve teellühte derinleşerek üstat olan kişidir.⁶¹

Sühreverdî bahs ve teellüh açısından bilge kimseleri sınıflandırır: Bunlardan birincisi teellühte derinleşmiş olmakla birlikte bahse dayalı araştırmaya sahip olmayan ilâhî bilge (hakîm-i ilâhî); ikincisi bahsî araştırmada yetkin ancak teellühe sahip olmayan bilge (hakîm); üçüncüsü her iki alanda derinleşmiş olan ilâhî bilge; dördüncüsü teellühte derinleşmiş ama bahsî araştırmada orta seviyede olan ilâhî bilge; beşincisi bahsî araştırmada derinleşmekle birlikte teellühte orta ya da zayıf seviyedeki bilge.⁶² Aynı şekilde hakikati arayanları de üçe ayırır: Birincisi teellühü esas alıp bahse önem vermeyenler; ikincisi bahsi önemseyip teellühü ihmal edenler; üçüncüsü her iki yolu takip edenler. Bunlardan ilki “müteellih” şeklinde isimlendirilen sufîlerin içinde bulunduğu grup, ikincisi Fârâbî ve İbn Sînâ’nın yer aldığı “hakîm”, üçüncüsü de “müteellih hakîm” şeklinde isimlendirilen bahs ve zevk yolunu kendinde birleştiren kendisinin de içinde bulunduğu sayıca az olan gruptur. Sühreverdî böyle bir sınıflandırma yaparak işrâka dayanan bilgi anlayışı ile Fârâbî ve İbn Sinâ’nın Meşşâî anlayışları arasındaki farkı özellikle vurgulamış olmaktadır. Görüldüğü üzere Sühreverdî filozofların en üstünü olarak bahs ve teellüh açısından yetkin olanı görür. Sadece bahsî metodu öğrenmek isteyen kimse için bahsî felsefe güzel ve sağlam bir yol olsa da teellühe dayanan yöntemi ihmal etmek şüphelerle uğraşmayı ve hakikatin bilgisine ulaşamamayı netice verir. Teellüh ve bahste derinleşmiş diğer bir ifadeyle felsefî bilgi ve işrâkî tecrübeyi kendisinde birleştiren bilge Allah’ın yeryüzünde halifesi olarak “riyâset” makamına sahip olur. Böyle bir kişi bulunmadığı takdirde teellühte derinleşmiş ama nazarî araştırmada orta veya zayıf seviyede olan; eğer o da yoksa sadece teellühte derinleşen bilge hükümdarlığı hak eder.⁶³ Dolayısıyla Sühreverdî, sadece nazarî araştırmada derinleşip teellühten nasibi olmayanları “ilâhî bilge” olarak kabul etmez. Ona göre

⁶¹ Yenen, *Sühreverdî Felsefesinde Epistemoloji*, 9.

⁶² Sühreverdî, “Hikmetü’l-İşrâk”, 3.

⁶³ Kutluer, *Felsefe Tasavvuru*, 109-110.

asıl bilgelik için âlemde hiç kesilmeyen bir “maya” (hamîra) vardır. Bu nedenle yeryüzü hiçbir zaman ilâhî bilgesiz kalmamıştır. Bu mukaddes mayaya (el-hamîratu'l-mukaddese) muttali olan aydınlanma makamında olan müteellih bilge bedenle ilişkisi tamamen kesilmeksizin yani cisimler âleminde yaşarken bedenî ilişkilerden, karanlıklardan soyutlanarak (te-cerrüt) nurlar âlemine yükselir.⁶⁴

Sonuç

Gerçek bilginin ne olduğu, mahiyeti, ulaşma yolları İslâm düşünürleri tarafından tartışılan önemli meselelerden biri olmuştur. Zira onların epistemolojik yaklaşımları varlık anlayışlarından değer anlayışına kadar bütün felsefelerini etkileyen öneme sahiptir. Ontolojik açıdan felsefesini nur metafiziği üzerine bina eden Sühreverdî'nin bilgi felsefesinin ayırıcı özelliği mükâşefe ve müşâhedeye dayalı olmasıdır. Zira ona göre sadece gözleme dayalı nazarî araştırmayla bilgiye ulaşılmaz. Duyular ve aklî çıkarımlarla başlayan bilgi edinme süreci nurlar âlemini aracısız müşâhede ile tamamlanmalıdır. Bu yönüyle filozof, Meşşâî filozofların epistemoloji anlayışlarının hakikati tam olarak yansıtmadığını ileri sürerek bu anlayışa karşı çıkar. Onların bilgiye ulaşmada en güvenilir yol olarak nitelendirildiği metodu bahsî metot olarak isimlendiren Sühreverdî bu metodun ancak bir konunun mahiyetini belirlemede ya da sonuca ulaşmak için önermeler arası mantıksal bağlar kurma ve kıyasa dayalı akıl yürütme yolu olarak tanımlar. Böyle bir bilgi edinme etkinliğinde bilgi tasavvur ve tasdik süreçlerini işleterek tümevarım yoluyla elde edilen zihinde tümel bir suret olarak bulunan bilgidir. Salt akıl ve duyu yoluyla bu şekilde elde edilen bilgi Sühreverdî'ye göre eksiktir. Çünkü nazar ve istidlal bize sadece eşyanın bazı vasıflarını gösterir, eşyanın ne olduğu bilgisini vermez. Keşfe dayanan huzûrî bilgide objeyle doğrudan/aracısız ilişki kurmak ve objenin kendini bizzât idrâk söz konusudur. Doğrudan kurulan ilişki için ise herhangi bir delile ve tanıma ihtiyaç duyulmamaktadır.

Meşşâî bilgi teorisine bu şekilde eleştiri getiren Sühreverdî bahsî bilginin yanında keşfe dayanan huzûrî bilgiyi eşyanın hakikatine ulaşmada metodolojik bir gereklilik olarak görür. Zira eşyanın hakikatini anlamının yolu mükâşefe, yani keşfe dayanan bilgidir. Bu durumda gerçek bilgi akıl ve duyu organlarıyla değil, Tanrı'dan gelen bir nur, iç aydınlanmay-

⁶⁴ Yenen, *Sühreverdî Felsefesinde Epistemoloji*, 10.

la (iştirâk) elde edilen bilgidir. Dolayısıyla hakikate nefsi arındırma yani riyâzetin neticesinde sezgi ve iç aydınlanmayla ulaşılır. Bu nedenle akıl yürütme ve bahs yöntemini esas edinenler hatalara düşmüşler ve birbirleriyle ihtilaf etmişlerdir.

Sühreverdî, ileri sürdüğü bu metodolojinin Meşşâî felsefe ve kelâm gibi metodolojisi akla dayanan ekollerden üstün olduğunu iddia eder, kendisini de savunduğu ekolün en yetkin temsilcisi olarak kabul eder. Onun düşünce dünyasında mükâşefe ve müşâhede yoluyla ulaşılan bilgi, içsel ve ruhsal bir olaydan ziyade objektif ve doğruluğu kesin bir bilgidir. Bilginin doğrudan içe doğması demek olan ve sezgiye dayanan bu yöntem güneşin parlaması gibi eşyanın görünmesini sağlamaktadır. Netice itibarıyla riyâzet, keşif ve müşâhede gibi yöntemlerle belirli bir eğitim sürecinden geçerek kalbe doğduğu kabul edilen bu bilgiye ulaşmak herkese teşmil edilemeyecek olsa da Sühreverdî, istidlâlî bilginin bu bilgiyle tamamlanması gerektiğini düşünerek bilgiyi kazanma sürecine yeni bir boyut kazandırmıştır.

Kaynakça

- Aristoteles. *Metafizik*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996.
- Aydın, Fatih. “İştirâkîlik, Sühreverdî ve Takipçileri”. *İslam Felsefesi*. ed. İsmail Erdoğan - Enver Demirpolat. 171-204. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2018.
- Aydın, Fatih. “Şehrezûrî Düşüncesinde İnsanî Nefsin Yetkinliği”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3/4 (Aralık 2014), 781-796.
- Bekiryazıcı, Eyüp. “Burhandan Keşf’e Yöneliş ya da Sühreverdî’de Bilginin Kaynağı Problemi”. *Ekev Akademi Dergisi* 13/38 (2009), 103-114.
- Bekiryazıcı, Eyüp. “İştirâk Felsefesinin Oluşumunda İbn Sinâ’nın Etkisi (Ş. Sühreverdî Örneğinde)”. *Ekev Akademi Dergisi* 12/36 (2008), 147-162.
- Bekiryazıcı, Eyüp. *Şihâbeddin Sühreverdî’nin Felsefesi’nde Ontoloji Problemi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Cihan, A. Kamil. “Sühreverdî ve İştirâkîlik”. *İslam Felsefesi*. ed. M. Cüneyt Kaya. 397-427. İstanbul: İsam Yayınları, 2013, 397-427.
- Corbin, Henry. *İslam Felsefesi Tarihi*. çev. Hüseyin Hatemi. İstanbul: İletişim Yayınları, 1986.
- Çatak, Adem. “Yahya b. Habeş es-Sühreverdî’de Marifet Anlayışı”. *Turkish Studies* 10 (2015), 291-312.
- Ebû Reyân, Muhammed Ali. *Usûlü’l-Felsefeti’l-iştirâkiyye ‘inde Şihâbeddin es-Sühreverdî*. İskenderiye: Dâru’l-Ma’rifeti’l-Câmiyye, 1987.

- Erdoğan, İsmail. “İşrâkiliğin İslam Felsefesi İçerisindeki Yeri ve Kaynakları”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003), 159-177.
- Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan. *el-Mantık inde'l-Fârâbî: Kitâbü'l-Burhân: Şerâitu'l-Yakîn*. nşr. Macid Fahri. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1987.
- Kaya, Mahmut. “İşrâkiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/435-438. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Kutluer, İlhan. *Felsefe Tasavvuru*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Mengüoğlu, Takiyettin. *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. “Şihabeddîn Sühreverdî Maktûl”. *İslâm Düşüncesi Tarihi*. ed. M. M. Şerif. 1/411-435. İstanbul: İnsan Yayınları. 1990.
- Suhrawardi. “Lemehât”. *Three Treatises*. ed. Necefkulî Habibî. Tahran, 1977.
- Sühreverdî, Şihabeddin Yahyâ b. Habeş b. Emircek. “As-Suhrawardi Yahya b. Habash”. *Note of Simurgh, Islamic Philosophy*. ed. Fuad Sezgin. Frankfurt, 2000.
- Sühreverdî, Şihabeddin Yahyâ b. Habeş b. Emircek. “Âvâz Per-i Cebraîl”. *Mecmuâtu musannefâti Şeyh-i İşrâk*. nşr. Henry Corbin. Tahran: Müessesesi-i Mutalaât ve Tahkikât-ı Ferhengî, 2001.
- Sühreverdî, Şihabeddin Yahyâ b. Habeş b. Emircek. “Bustânu'l-kulûb”. *Mecmuâtu musannefâti Şeyh-i İşrâk*. nşr. Henry Corbin. Tahran: Müessesesi-i Mutalaât ve Tahkikât-ı Ferhengî, 1993.
- Sühreverdî, Şihabeddin Yahyâ b. Habeş b. Emircek. “Hikmetü'l-İşrâk”. *Mecmuâtu musannefâti Şeyh-i İşrâk*. nşr. Henry Corbin. Tahran: Müessesesi-i Mutalaât ve Tahkikât-ı Ferhengî, 1993.
- Sühreverdî, Şihabeddin Yahyâ b. Habeş b. Emircek. “Hikmetü'l-İşrâk”. *The Philosophy of Illumination*. ed. John Walbridge – Hossein Ziyai. Utah: Birigham Young University Press, 1999.
- Sühreverdî, Şihabeddin Yahyâ b. Habeş b. Emircek. “Kitabü'l-Meşârî ve'l-mutârahât”. *Mecmuâtu musannefâti Şeyh-i İşrâk*. nşr. Henry Corbin. Tahran: Müessesesi-i Mutalaât ve Tahkikât-ı Ferhengî, 1993.
- Sühreverdî, Şihabeddin Yahyâ b. Habeş b. Emircek. “Pertevnâme”. *Mecmuâtu musannefâti Şeyh-i İşrâk*. nşr. Henry Corbin. Tahran: Müessesesi-i Mutalaât ve Tahkikât-ı Ferhengî, 1993.
- Sühreverdî, Şihabeddin Yahyâ b. Habeş b. Emircek. *el-Elvâhü'l-îmâdiyye Hikmet Levhaları*. çev. Ahmet Kamil Cihan vd. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Şehrezûrî, Şemseddin Muhammed. *Şerhu Hikmeti'l-İşrâk*. thk. Hüseyin Ziyâî. Tahran: Müessesesi-i Mutalaât ve Tahkikât-ı Ferhengî, 1993.

- Şehrezûrî, Şemseddin Muhammed. *Târîhu'l-hükemâ Nüzhetü'l-ervâh ve ravzatü'l-efrâh*. thk. Abdülkerim Ebû Şüveyrib. Trablus: Cem'iyetü'd-da'veti'l-İslâmî, 1988.
- Uludağ, Süleyman. "Mârifet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/54-56. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yenen, Halide. "Sühreverdî Üzerine Araştırmalar II –Formel Bilgi". *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları* 16 (Ekim 2009), 79-106.
- Yenen, Halide. "Sühreverdî Üzerine Araştırmalar I - Huzurî Bilgi". *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları* 15 (Mart, 2009), 113-134.
- Yenen, Halide. *Sühreverdî Felsefesinde Epistemoloji*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Yörükkan, Yusuf Ziya. *Şihabeddin Sühreverdî ve Nur Heykelleri*. çev. A. K. Cihan. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.